

el cas de la ciutat de l'Ebre (com hem vist la *u* no figura escrita en els dos o tres testimonis que tenim escrits en àrab, i no sabem si en els altres). Al contrari hi ha una prova que en part més o menys gran es mantingué fins als moros el vocalisme original; en el nom d'Abu-Bekr *at-Tartuší*, escriptor sens dubte fill de Tortosa, mort l'a. 1126, és la forma en que citen el nom Socin-Brockelmann, mentre que González Palencia escriu *el Tortuxí*, anys 1059-1130, i en cita interessants poemes i anècdotes (*Hi. Lit. Ar.-Esp.*, 116-117).

MENCIONS CRISTIANES. Conquerida per Ramon Berenguer IV, entre 1148 i 49 (Soldevila, *Hist. de Cat.*, p. 138; *Hist. de Esp.* I, 227; Morera, *GGC*, 713); ja n'hi ha una cita, a. 1122-23 (Bofarull, *Hist. de Cat.* 467) en la forma pseudo-etimologitzant *Tortuosa* (*BABL* VI, 543). Després de 1148, en massa, *Tortosa*, amb cites i detalls que fóra tan fàcil acumular, com superflu i impropri del caràcter etimològic de la nostra obra (p. ex., 1359) (*CoDoACA* XII, 42); la veueria de Tortosa, segons còpia d'un text «de 1362 o més antic», comprenia tot el Montsià, Baix Ebre, Ribera i Priorat, fins al Pinell inclusivament, però no la Terra Alta, i surt al mar pel «Riu-d'Uyastre» [riu Llastres], comprenent-hi El Perelló (cita del *Llibre de Priv. d'Uldecona*, 145).

Serà fàcil treure moltes més notícies medievals, en les obres següents: Font i Rius, «La Comarca de Tortosa a raíz de la Reconq. Cri.: fisonomía político-social» (*C.H.E.* XIX, 1953, 104-128; *EEMCA* VI, 490-1). Ramon Vergés Paulí (*Espurnes de la Llar*, 5 vols., Tort., 1909-1923), que descriu els costums i folklore tortosins i cita toponímia rural i extracta documents inèdits des de c. al S. XVI; noms antics dels carrers de la ciutat, allí vol. I, 300; V, 29 (obra rara i valuosa). Enric Bayerri, *Los Códices Medievales de la Cat. de Tortosa*, inv. descriptiva, Bna., 698 pp., 1962; d'ell mateix (a usar molt escèpticament): «Los Topónimos ibero-romanos y su localización», 36 pp. Md. 1942, *Publ. Soc. Geogr.*, n.º 108.

D. Fernández Domingo, «Anales o Hi. de Tort. desde su fundación hasta nuestros días», Bna., 1963, 394 pp. R. O'Callaghan, «La Catedral de Tort.: descr. hist. relac. con la Hi. de la ciudad», Tort., 1890, 311 pp. J. Foguer Marsal, «Cofradías-Gremios (estr. fluviales) de la Rib. del Ebro en Tort.», Md. 1923, 190 pp. Ramón Ejarque, *Hi. de N. S. de la Palma*, Tort., 1934, 295 pp. Ent. Bayerri, *Hist. de Tortosa y su comarca*, vols. I i II, *Hist. de la Geogr. de la Com. de Tortosa*, 1933-4; Flora, Fauna, Prehistoria, 1935, vols. IV, VIII història posterior, 1943-60. Jesús Massip, «El *Passat de Tortosa i Baixa vall de l'Ebre*», resum p. p. *Serra d'Or*, set. 1965, 652-4: més documentat i amb dades més triades que la majoria dels articles tals d'aquesta revista, per bé que conté disbarats toponomàstics.

Sobre l'origen remot del nom DERTOSA ens atindrem a la reserva i abstenció que hem observat en els articles d'aquells noms cabdals i de data remota a què

m'he referit al principi. Assenyalem, però, un parònim antic d'una semblança impressionant, que podria —qui sap— conduir a recerques serioses en aquell món lingüístic tenebrós per a la ciència lingüística del S. XX: *Tortona*, antiga ciutat, molt important i documentada des de molt abans de l'era cristiana i a l'alta Edat Mitjana, a la Gàl·lia Cisalpina, entre Ligúria i el Piemont; avui ciutat de 25.000 hab. (15 k. a l'Est d'Alexandria, 115 alt.). Ara bé, antigament tenia la forma DERTONA, paralelisme colpidor, amb el canvi de DERTOSA en *Tortosa*. Ja des dels geògrafs arcaics (Artemidor), en Estrabó: Δέρτων, -ών (i en acusatiu: Δεπτῶνα); amb aquesta, *Dertona* des de Ciceró i així en massa, en els escrs., historiadors i geògrafs romans; primer, colònia romana, i acabat el paganisme, seu episcopal, i ciutat important dels ostrogots; amb moltes inscrs., des del S. VI almenys (una de falsa de 732); veg. gran quantitat de cites documentades en Holder, 267-268.

El singular paralelisme amb el nom i evolució fonètica de la nostra, ja havia cridat l'atenció al gran lingüista Ascoli (*A.G.I.* VII, 1880-83, 144 ss.), que no sabent explicar-se el canvi fonètic, es preguntava si s'hauria passat de *Dert-* a *Drt-* i d'aquí a *Tro-* (com en cast. *trapo*); recusable perquè l'explicació de *trapo* sembla inconnexa: *DECH*; i ja ho recusà el seu deixeble Salvioni (*Rom.* XXXIX, 469-71). Majorment quant a Tortosa, on el pas de DERTOSA a *Tortosa* es justifica planerament per l'acció de l'àrab. No deixa, però, de restar el valor del singular paralelisme DERTOSA/DERTONA, arrels idèntiques i terminacions conegudes i molt repetides una i altra. Fins a aquells que s'acullin a la idea d'una coincidència casual, els restarà alguna espina de dubte consistent a imaginar que havent-hi algun lligam etimològic entre els dos NLL no sigui això estrany a l'insòlit canvi de DERTONA en *Tortona*.

Devia ser un nom lígur, d'acord amb la regió d'Alexandria on es troba *Tortona/Dertona*: doncs, podria ser probablement indoeuropeu (sorotàptic). Palpotejant vagament, cavillem si podria sortir de l'arrel panindoeuropea DER- que indica fusta, arbres, en particular en la forma amplificada DERU/DRU, nom de l'alzina i el roure en les llengües cèltiques i en grec; hi ha fins i tot algun nom epigràfic escadusser, com ara *Derro*, *Derus* i altres (veg. Holder I, 1267-70). És de suposar que hi hagi molt de bosc cap a *Tortona*, com hi ha molt d'alzinar, roureda, teixeda, cap a Tortosa... Però estem ficant-nos en un camí perdedor (els Ports de Tortosa, no són Tortosa).

I si ens desvetllem tornant a la sobrietat, ens mantindrem fermes en la gran probabilitat d'un origen ibèric —no indoeuropeu— del nom de *Tortosa*, com ho són els *Ilercaones*, com *Xerta*, *Tivissa*, *Tivenys* etc. El sufix és també molt repetit dins els noms d'aquest grup. TOLOSA (fent joc amb el grup de TOLOBIAS, TOLON, TOLÒBA, TOLOSTRUM, TOLOSON, que hem estudiat als arts. *Toluges* i *Toló*).

Els ibèrics ant. LABITOLOSA, LIBISOSA (*Lezuza* a la Mancha, c. El Bonillo, Albacete), el pirinenc *Eywaa*